

פתח תפתח - ימי עיון צדקה

מצוות צדקה ומדינת הרווחה המודרנית

ד"ר הלל גרשוני

בבא בתרא ח ע"ב (כתב יד המבורג, עם השלמות)

תנו רבנן [ק]פה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה נגבית בשנים שאין עושין שררות על הצבור פחות משני' ומתחלקת בשלשה מפני שהוא כדיני ממונות תמחוי נגבית בשלשה ומתחלקת בשל' מפני שגבויו וחילוקו שוה תמחוי נגבית בכל יום וקופה מערב שבת לערב שבת תמחוי לעניי עולם קופה לעניי העיר ורשאין בני העיר [לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה ולשנותן בכל מה שירצו >ורשאין בני העיר<] להתנות על השערים ועל המדות ועל שכירות פועלים ולהסיע על קיצותן

אמ' מר אין עושין שררות על הצבור פחות משנים מנא לן אמ' רב נחמן בר כהן דאמ' קרא והם יקחו את הזהב את התכלת וג' שררות הוא דלא עביד הא הימוני מהימן מסייע ליה לר' חנינא דא"ר חנינא מעשה ומנה ר' שני אחים בקופה מאי שררותא אמ' רב נחמן אמ' רבה בר אבוה לפי שממשכנין על הצדקה אפלו בערב שבת איני והכת' ופקדתי על כל לוחציו ואמ' רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב אלו גבאי צדקה לא קשיא הא דאמיד הא דלא אמיד כי הא דרבא כפא לרב נתן בר אמי ואפיק מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה

והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע זה דין אמת לאמתו ומצדיקי הרבי' ככוכב' לעולם ועד אלו גבאי צדקה.

תוספות בבא בתרא ח ע"ב ד"ה אכפיה

אכפיה לרב נתן. וא"ת והא בפרק כל הבשר (חולין דף קי: ושם ד"ה כל) אמר כל מ"ע שמתן שכרה [כתובה] בצדה אין ב"ד של מטה מוזהרים עליה וגבי צדקה כתיב כי פתוח תפתח את ידך לו וכתוב כי בגלל הדבר הזה יברכך (דברים טו) ואר"ת דהאי כפיה בדברים כמו כפייה ועל בפרק נערה שנתפתתה (כתובות דף נג.) ועוד תירץ דהכא קבלו עליהם שיכופו אותן הגבאי ולר"י נראה דבצדקה כופין משום דאית בה לאו דכתיב בה לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ וגו' ולריצב"א נראה דהא דאין ב"ד מוזהרין על מצות עשה שמתן שכרן בצדה היינו דאין נענשין וכן משמע בירושלמי דהמוכר את הספינה וההיא דכל הבשר (שם) דלא הוה מוקיר אבוה וכפתוהו ואמר להו שבקוהו ה"פ אינכם מוזהרין להכריחו עד שיעשה כשאר מצות עשה דאם א"ל עשה סוכה ולולב ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו כדאמר בהכותב (כתובות דף פו: ושם) [וע"ע תוס' כתובות מט: ד"ה אכפייה ותוס' חולין קי: ד"ה כל]:

דף מקורות

כתובות מט ע"ב (כתב יד פירקוביץ)

אמ' ר' אלעא אמ' ריש לקיש משום ר' יהודה בר' חנינה באושא התקינו שיהא אדם זן בניו ובנותיו כשהן קטנים הילכ' כוות' או לית הלכת' כוות' ת'ש' כי אתו לקמיה דר'ב יהודה ואמ' להו יאדור ילדה ואבני מתא שדיא כי אתו לקמיה דרב חסדא אמ' להו כפו ליה אסיתא בציבורא וליקום עלה ולימא עורבא בעי בני וההוא גברא לא בעי בני [...] כי אתו לקמיה דרבא אמ' ליה ניחא לי (דליתזנן) [דלתזנן] בניה מצדקה ולא אמרן אלא דלא אמיד אבל אמיד כיפינן [ליה] בעל כורחיה ולא יהא אלא אחד כי הא דרבא אכפייה ליה לרב נתן בר אמ' ואפיק מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה.

תוספות כתובות מט ע"ב ד"ה אכפייה

אכפייה רבא כו'. וא"ת היאך כפה אותו בשביל צדקה והכתיב מתן שכרה בצדה דכתיב (למען) יברכך ואמרי' בפ' כל הבשר (חולין קי: ושם) כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין בית דין של מטה מוזהרין עליה ויש לומר דאכפייה בדברים א"נ קצבו ביניהן בני העיר לתת כך וכך לחדש הלכך אכפייה כדאמרינן בפרק קמא דבבא בתרא (דף ח: ושם) דרשאינן בני העיר להסיע על קיצתן ועוד דבצדקה איכא תרתי לאוי לא תאמץ ולא תקפוץ (דברים טו):

חולין קי ע"א - ע"ב (כתב יד המבורג 169)

רמי בר תמרי דהוא רמי בר דיקולי איקלע לסורא במעלי יומא דכיפורי אפיקו כולי עלמ' ושדינהו לכחלייהו אזל איהו נקטינהו ואייתינהו ואכלינהו אתו ואמרו ליה לרב חסדא אייתוה וכפתוה אמ' ליה מאי טעמ' עבדת הכי מאתריה דרב יהודה אנא ובאתריה דרב יהוד' אכלי כחלי אמ' ליה ולית לך חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם א' ליה חוץ לתחום אכלתינהו [...] אדהכי והכי אתיוה לההוא גברא דלא הוה מוקיר אבוה ואימיה [כפתוה] א' להו שבקוה דתניא כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין בית דין שלמטה מוזהרין עליה.

תוספות חולין קי ע"ב ד"ה כל

כל מצות עשה שמתן שכרה כו'. וא"ת והרי צדקה דכתיב פתוח תפתח את ירך וגו' כי בגלל הדבר הזה יברכך וגו' (דברים טו) ואמרינן בפ"ק דב"ב (דף ח:): דרבא אכפייה לרב נתן בר אמ' ואפיק מיניה ארבע מאות זוז לצדקה ואומר ר"ת דאכפייה היינו בדברים כדאשכחן פ' נערה בכתובות (דף גג.) אכפייה ועל ועוד דבצדקה נמי איכא לאו לא תקפוץ ולא תאמץ (דברים טו):

פירוש המשנה לרמב"ם כתובות ד, ו

[...] שהאדם חייב במזונות בניו עד שישלמו להם שש שנים, בין שרצה או סירב, וכופין אותו על כך בין שהיה עשיר או עני. ואם גדלו הבנים למעלה מגיל זה ולא רצו לזונם חובה על הדיין לכופו בדברים ולהוכיחו על כך בפני הציבור ומטיפים לו ברבים בעניין זה, ואם לא נתעשה ולא רצה לזון אותם כלל, רואים הדיינים את מצבו אם היה בעל רכוש מעמידים עליו מורשה וכופין אותו ומוציאין ממנו למזונותם כפי ממונו כדרך שעושים למזונות ההורים, לא מפני שחייב לזון את הוריו ובניו שכבר עברו שש שנים אלא מפני שהוא חייב לתת צדקה כפי ממונו, וכאשר ניקח ממנו אותה צדקה נוציא אותה על בניו או הוריו שהרי הם בני צדקה והם קודמים בה לפי שאמר יתעלה לאחריך לענייך. וידוע שיש לדיין לכופ את האדם על מתן

דף מקורות

הצדקה לפי שהיא מכלל מצות עשה שחובה להלקות את האדם עד שיקיים אותה המצות עשה שחל עליו חיוב עשייתה באותו העת או עד שימות, וזה כלל בכל מצות עשה. ואין חלוק בזה בין זכרים לנקבות לענין המזונות.

הלכות מתנות עניים פרק ז

י מי שאינו רוצה לתן צדקה או שיתן מעט ממה שראוי לו. בית דין כופין אותו ומכין אותו מכת מרדות עד שיתן מה שאמדהו לתן. ויורדיו לנכסיו בפניו ולוקחין ממנו מה שראוי לו לתן. וממשכניו על הצדקה ואפלו בערבי שבתות: [...] **יג** עני שהוא קרובו קדם לכל אדם. עניו ביתו קודמין לעניו עירו. עניו עירו קודמין לעניו עיר אחרת. שנגמר (דברים טו יא) "לאחיה לעניו; ולאביו בארצה":

הלכות מתנות עניים פרק ט

א כל עיר שיש בה ישראל – חייבין להעמיד מהם גבאי צדקה: אנשים ידועים ונאמנים, שיהיו מחזירין על העם מערב שבת לערב שבת, ולוקחין מכל אחד ואחד מה שהוא ראוי לתן ודבר הקצוב עליו, והו מחלקין המעות מערב שבת לערב שבת, ובותבין לכל עני ועני מזונות המספיקין לשבעה ימים, וזו היא הנקראת קפה: [...] **ג** מעולם לא ראינו ולא שמענו בקהל מישראל שאין להו קפה של צדקה. אבל תמחוי – יש מקומות שנהגו בו ויש מקומות שלא נהגו בו. והמנהג הפשוט היום, שיהיו גבאי הקפה מחזירין בכל יום, ומחלקין מערב שבת לערב שבת: [...] **ד** מי שישב במדינה שלשים יום – כופין אותו לתן צדקה לקפה עם בני המדינה. ישב שם שלשה חדשים – כופין אותו לתן התמחוי. ישב שם ששה חדשים – כופין אותו לתן צדקה בכסות שמכסים בה עני העיר. ישב שם תשעה חדשים – כופין אותו לתן צדקה לקבורה שקוברין בה את העניים ועושין להם כל צרכי קבורה:

הלכות מתנות עניים פרק י

יח לעולם ידחק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישלח עצמו על הצבור. וכן צו חכמים ואמרו: עשה שבתך חל ואל תצטרך לבריות. ואפלו היה חכם ומכבד והעני – יעסק באמנות ואפלו באמנות מנוולת ולא יצטרך לבריות. מוטב לפשט עורות הנבלות בשוק, ולא יאמר לעם 'חכם אני', גדול אני' ו'כחני אני', פרנסוני. ובכך צו חכמים. גדולי החכמים היו מהם חסדי עמים ונושאי הקורות ושואבי מים לגנות ועושי הברזל והפחמים ולא שאלו מן הצבור ולא קבלו מהם כשנתנו להם:

יט כל מי שאינו צריך לטל, ומרמה את העם ונוטל – אינו מת מן הזקנה עד שיצטרך לבריות, והרי הוא בכלל "ארור הגבר אשר יבטח באדם..." (ירמיה יז). וכל מי שצריך לטל, ואינו יכול לחיות אלא אם כן נוטל, כגון זקן או חולה או בעל יסורין, ומגיס דעתו ואינו נוטל – הרי זה שופך דמים, ומתחייב בנפשו, ואין לו בצערו אלא חטאות ואשמות. וכל מי שצריך לטל, וצער ודחק את השעה, וחתה חיי צער כדי שלא יטריח על הצבור – אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו, ועליו ועל כל פיוצא בזה נאמר: "ברוך הגבר אשר יבטח בה" (שם יז).